

der, hverken hos købmanden eller i mejeriet, vi skyldte ikke nogen noget, men vi hed Sarah og Isak ifølge et dekret fra Tyskland, vi var statsløse, skønt vi følte os helt danske. Vi havde slået rødder i Danmark og klamrede os følede til de ti år, vi havde levet her – de ti vigtigste år af vores endnu nye liv. Og uden for holdt en vogn.

»Det er en Ford,« sagde min bror med den for ham særegne konsekvens. Jeg evnede ikke at undersøge, om han havde ret. Jeg var ligeglad.

For på bilens bagsæde sad min mor og min søster.

De to søstre stod tæt ved siden af hinanden og vinkede, som om det kunne hjælpe – det var deres forbøn for os, forstod jeg. Og de blev mindre og forsvandt, da vognen drejede ind i en kurve.

Min bror og jeg sad på to sæder med ansigterne imod min mor og søster.

Jeg syntes, min mor var blevet så lille. Hendes store, grå øjne lå dybt, og dragene omkring hendes mund var vemedigere end nogensinde.

Ediths lakkuffert var blevet skiftet ud med et tørklæde, en rigtig bylt, sådan som man kunne se flygtninge i bøger slæbe af med deres sidste ejendele. Vi var virkelig flygtninge. Med små bylter af kæreste ejendele, vi ikke ville give slip på.

Mor fortalte: de havde boet i et kælderværelse på Engestofte. Alle havde været søde imod dem. De gik for at være stuepiger. For et syns skyld tørrede de også støv af og gjorde lidt rent af og til. Men godsets søn havde en dag sagt til hende: »De må vide, vi er Deres venner. Vi vil hjælpe Dem.«

[...]

Vi var forfulgt. Nogen ville os til livs. Det var ikke rigtigt til at forstå. Vi havde jo ikke gjort noget. Vi havde altid passet os selv. Mor havde ingen regninger nogen ste-

Hos dem i kælderen boede en stor schæferhund. Mor var ikke nogen helt, hvad hunde angik, men med denne hund havde det været noget særligt. Dens stumme hengivenhed havde helt bortvejret hendes frygt. I Tyskland havde vi selv haft en schæferhund, »Lotte«. Da den fik hvalpe, blev den bidsk. Den måtte aflives, fordi den bed en fremmed i benet. Det var en stor sorg for os dengang. Måske havde mor fundet en kompensation for »Lotte« i denne skikkelige hund.

Vi talte ikke så meget på denne køretur. Vi så ud i det smukke efterår. Vi så det lyse landskab drage forbi. Det bød sig til som et alt for smukt maleri, det var absurd, at alt virkede så ordentligt og soldrukkent, mens vi fire i bilen – en gammel generator-dreven taxi – oplevede uvishedens kaos.

Ingen af os vidste, hvor vi skulle hen. Chaufføren havde tilbudt mor en nervepille, som hun havde afslået i øjeblikket. Hun var bange for, at den skulle sløve hende. Han havde piller til os alle fire, sagde han, hvis det blev nødvendigt. Men vi følte ingen trang til at spise piller. Jeg så på landskabet og undrede mig over den skønhed, der ikke var vor. Det var sent på eftermiddagen efterhånden, og vi kørte og kørte. Turen syntes endeløs.

Omsider nåede vi det tilsyneladende første mål på vor flugtrejse.

Vognen svingede ind i en stor opkørsel og ind på en plads, hvor der stod biler så tæt parkeret, som var det foran en koncertsal eller et teater. Her stod bil ved bil, og påbudet om ikke at stimle sammen i grupper på over tre lod til at blive tilsidesat på dette sted. Høje træer stod som

skildvagter omkring pladsen, der viste sig at være forgården til Nykøbing Falsters bispegård.

Chaufføren, hvis navn vi ikke kendte, lod til at være velinstrueret. Han holdt døren åben for os, han vidste, at vi skulle ind her.

»Læg mærke til, hvor jeg holder, og hvad nummer jeg har,« sagde han. Det lød fornuftigt, for i det ukendte virvar af holdende vogne, hvoraf de fleste var af samme type, ville det ikke blive nemt at orientere sig, hvis man ikke gjorde sig særlige anstrengelser for det. Men ikke så mange af bilerne var mørkerøde, og det var allerede en hjælp.

Vi steg ud og gik ind. Netop i disse minutter var der ikke andre mennesker uden for bispegården. Vor chauffør blev ved vognen.

Vi havde taget vore få ejendele med os ud af bilen. Vi vidste jo ikke, hvad der videre skulle ske.

Vi gik op ad nogle få brede stentrapper, kom ind i en hall og derfra ind i et stort lyst værelse med masser af høje vinduer. Gennem hele stuen gik et kæmpebord. Og omkring bordet i små lavt samtalende grupper stod et stort antal mennesker. Nogle af dem kendte vi periferisk, og de nikkede til os, jeg tror, vi alle følte os lidt generede over at skulle dele denne ydmygende time med andre, der ikke stod os så nær som vore allernærmeste.

Alle aldersklasser var repræsenteret. Der var også enkelte, som var kendt for at være ortodokse jøder. Det gjorde så meget stærkere indtryk, fordi netop denne dag og disse timer var foraftenen til den Store Forsoningsdag, *Yom Kippur*, indledningen til et døgn faste. For de vir-

keligt ortodokse jøder må det have været en ekstra hån, at den tyske besættelsesmagt havde udset sig netop dagene imellem *Rosch Haschanah* – det jødiske nytår – og *Yom Kippur* til »udrensningen«. For de kunne ikke bryde med loven, og det var derfor også hovedsageligt de helt fromme jøder, der blev ofre for den tyske razzia. De, der ikke kunne tænke sig at svigte deres helligdaysritualer. Fra tysk side var det en raffineret, perfid beregning – på højeste sted kendte man den pietet, der prægede det ortodokse liv, selv i Danmark, hvor så stor en del af det jødiske islæt var liberalt, om ikke allerede assimileret.

For enden af det sal-agtige lokale var der en dør, der ledte ind til et andet rum, formodentlig bispens studerekammer eller et kontor. Fremmede mennesker kom hen og gav min mor hånden. Der taltes hviskende, som var det statshemmeligheder man drøftede, og som om ingen af de tilstedeværende udmærket godt vidste, hvad alting drejede sig om. Mor blev budt inden for i værelset bag salen. Jeg ville gerne gå med hende. Jeg følte, at hun trængte til beskyttelse, men på den anden side vidste jeg, at jeg var for ung og ikke kunne gøre noget for hende.

»Her betaler alle for alle,« sagde en lidt buttet, halvskaldet herre bag et skrivebord med siden til mor. »Har De nogen penge på Dem?«

Det havde hun da. Ellers havde hun ikke været vores mor. Hvordan hun havde haft sans for at sørge for at forsyne sig med nogle af de værdipapirer, hun ellers havde haft liggende i et depot, ved jeg ikke. I hvert fald havde mor aktier til en værdi af godt sekstusinde kroner.

Hun afleverede alt, hvad hun havde, godt 1500 kroner

for os hver, og jeg sad og håbede på, at der var mange, som ingen penge havde nået at få med, der kunne få glæde af dette forfærdelige offer. Offer var det nemlig, eftersom mor jo ikke havde arbejdstilladelse, og det var hendes jernreserve.

Jeg spekulerede på, hvem der skulle have disse penge. Måske manden, der skulle sejle os over, eller de tyskere, der skulle bestikkes til at holde mund. Eller politibetjente, der ingenting måtte se. Jeg vidste det ikke. Jeg vidste bare, at en sum, mor ville have kunnet få til at slå til til mindst to års leveomkostninger for os alle, blev lagt på bordet.

Mor fik en kvittering, som hun lagde ned i sin håndtaske. Jeg kunne ikke se, hvad hun tænkte eller følte. Men i dette øjeblik havde jeg mere ondt af hende end nogensinde før eller senere i livet. Fordi jeg vidste, hvor redelig og økonomisk ærekær hun var, hvor opsat på at være uafhængig, uden gæld, også uden taknemmelighedsgæld. På en sær måde forstod jeg, at det kostede meget mere end sekstusinde kroner. Men jeg forstod samtidig også, at det måtte koste. At der var en pris for at overleve.

Vi kom ud til de andre igen, efter at vore navne var blevet noteret ned. Ved et hjørnebord stod nogle damer og delte færdigsmurte madpakker ud. Alle måtte få en madpakke med. Fire madpakker, fire adgangskort til rejsen, fire billetter over Sundet à femtinhundrede kroner. Og solen, der var på vej ned, faldt i brede, støvflimrende bræmmer ind gennem de høje ruder i det sal-agtige rum, der syntes pakket med nervøse, alt for snakkende mennesker med klamme hænder og farvet hår og stivnede smil, som om alt dette var helt normalt og ingen-

ting at snakke om. Og alle vidste vi, at vi meget gerne den næste dag på samme tid skulle være i Sverige, hvis alt gik vel. Og vi havde jo allerede forlængst taget afsked med vores hverdag, med livet men ikke med håbet. Vi håbede stadig, at vi skulle overleve, og vi var parate til at gøre alt for at hjælpe dem, der ville hjælpe os, til denne overlevelse, til at gøre os så små, så man ikke kunne se os, til at lade være med at trække vejret, så ingen kunne høre os, til at standse vore hjerters banken, så ingen kunne mærke summen af angst i den flok, vi var. Og jeg spekulerede på, om vi mon allesammen skulle over fra det samme sted og i samme båd, for så skulle der da en forfærdelig stor båd til. Jeg tror, vi var lige ved hundrede mennesker. Og jeg kunne ikke regne ud, hvad der skulle ske.

Vi stod med vores små bylter og var allerede gået lidt i opløsning. Vi havde også hver en madpakke i hænderne nu, men mad var ikke netop det, der lå vore tanker nærmest. Vi tænkte frem til om en god time, hvor mørket ville komme, og give os det læ, der skulle til, for at flugten kunne begynde. Og blikkene fløj ud gennem de høje ruder. Var der noget at ængstes for derude? Bilerne stod foruro-ligende tæt. Jeg kunne skimte vor chauffør og bilens mørkerøde farve. Det beroligede mig. Han stod og talte sammen med to andre. De talte sikkert om deres sære transport. De måtte være medlemmer af en organisation, ellers ville de ikke være blevet brugt til denne sag. Hvem havde tænkt så langt som til at sende nervepiller med? Hvordan kunne man vide, om ikke fjendtlige elementer havde placeret sig blandt bilerne, der stod derude på pladsen?

Der blev ved med at komme flere mennesker. Der var to unge familier med hver sit spædbarn. Børnene sov. Der blev talt om, at de skulle have indsprøjtninger, så de blev ved med at sove. Jeg fik ondt i armene af medlidenhed med mødrene. Jeg ville gerne have holdt om sådan et barn på overfarten, hvis nogen havde betroet mig det. Men ingen havde brug for mine arme. De kunne nøjes med at interessere sig for en reduceret bunke bøger og en madpakke og om at række ud efter min mors arm.

Vi satte os ikke ned. Jeg ved ikke, hvorfor vi ikke gjorde det. Der var enkelte ledige stole. Men det var, som om alle var for rastløse til at sidde. Solen var ved at gå ned bag de høje, bladløse popler, der stod vagt omkring haven til bispegården. Den dæmpede samtale lød som en syden fra kogende kartofler, nogen havde glemt at slukke under. Vi var som et mangestrengt instrument, nogen havde sat en sordin på, så ingen uventede høje lyde skar i publikums nerver. Ingen vidste noget, alle gættede, der var rygter fra København, hvem der var blevet taget, og hvem der var der endnu, og hvem der var blevet gift eller havde fået farvet hår. Ind imellem var der en, som rev en vittighed af sig, ingen evner at fortælle antisemitiske anekdoter som semiterne selv – med lattermild tolerance over for det perfide, åndløse – og ingen sagde: hvor er jeg nervøs.

Men hvor var vi nervøse og ængstelige.

[...]